

Václav Černý – historik barokní literatury

Povšimněme si nejdříve kontextu historiografie starší české literatury v době, kdy se V. Černý začal zabývat touto literaturou a barokem. První dvě studie – *Lope de Vega* a *K výročí Lope de Vegy* uveřejnil v *Literárních novinách* a *Lumíru*.¹ O dva roky později vzpomněl v *Lidových novinách* třístého výročí Corneillova *Cida*.² V témž roce pak vydal *Esej o básnickém baroku*. Z názorů zde načrtnutých pak vycházel ve všech zásadnějších studiích baroku věnovaných. Poté recenzoval Škarkovu monografii o Komenském, třetí vydání *Prahy barokní* od A. Nováka, Vašicovo *České literární baroko*.³ Do této doby se věnoval české literatuře a literaturám románským počínaje romantismem. Polemizoval, recenzoval, ověřoval si metodologické problémy, především v komparatistice. Ta se stala jeho doménou především ve srovnávacích souvislostech české literatury a literatur románských.

V historiografii starší české literatury vstupoval do kontextu, v němž dílem Alberta Pražáka doznívala linie Gebauerových žáků, a svým versologickým, strukturálním a komparatistickým přístupem jí vytvářel protiváhu Roman Osipovič Jakobson. V tomto kontextu jako protipól Jakobsonův i V. Černého vystupoval Antonín Škarka, syntetik literárně-historické koncepce a pečlivý editor. Samostatnou pozici pak zastával Jan Vilíkovský, který včlenil do české středověké literatury latinsky psaná díla české provenience.

¹ *Literární noviny* 8, 1935–36, č. 2, s. 10; *Lumír* 61, 1935, č. 9–10, s. 550–551.

² V. Černý: Tři sta let od Corneillova *Cida*, *Lidové noviny* 6. 1. 1937, s. 9.

³ V. Černý: Příspěvky k dějinám naší poezie barokní, *Lidové noviny* 7. 3. 1938, příl. *Literární pondělí*, s. 6; Podnětná kniha o pražském baroku, *Lidové noviny* 10. 7. 1938, s. 9; Kniha o českém baroku katolickém, *Kritický měsíčník* 1, 1938, č. 7, s. 302–311.

Obširné odborné zájmy, konfrontaci filologických, textologických, historických i komparatistických postupů začal uplatňovat Oldřich Králík. To ovšem nastupovala osobnost, jež svým zájmem pokrývala celou plochu literárního vývoje. Podobně se představoval i V. Černý. Oba pak doplňoval Jan Blahoslav Čapek, soustřeďují se v oblasti starší české literatury na 14. století, humanismus, Jana Amose Komenského a baroko. I u něho se křížily široké mezioborové zájmy a znalosti, komparatistické postupy a navíc i syntetizující literárněhistorické tendence. Detailnějším strukturálním analýzám se vyhýbal.

V oblasti barokní literatury vstupoval V. Černý ještě do užšího kontextu. Půdu tu připravili Jaroslav Vlček, Jan Jakubec, František Xaver Šalda, Stanislav Souček, Vilém Bitnar, Arne Novák a Josef Vašica. Po prvních literárněhistorických syntetických výkladech Vlčkových, Jakubcových a Součkových, v nichž už bylo s porozuměním interpretováno dílo řady osobností a baroko bylo viděno kritickým pohledem racionalistů i historiků chápajících negativum protireformačního vývoje, se objevilo zaujatější a jistým způsobem okouzlené stanovisko A. Nováka. F. X. Šalda vyslovil ve svých pracích z počátku století odsudek baroka. Za několik desetiletí své stanovisko změnil v obdiv a neorganické aktualizací tendence. Navíc jeho závěry byly formulovány hlediskem literárního kritika, který se nezabýval pramenným studiem. V. Bitnar v mnohém přispěl možnostem studia barokní literatury, a to především díky svému badatelskému zaujetí a spolehlivým editorským zájmům. Ovšem nastupoval s patrnou apologetickou tendencí. J. Vašica nastolil analytický pohled. Zaměřil se na genetický výklad děl, na homiletiku a na hlubší interpretační analýzu. Výsledkem jeho pramenného studia byl objev Fridricha Bridela.

Generačními vrstevníky byli V. Černému Zdeněk Kalista a J. B. Čapek. Kalista posunul zkoumání baroka do širokých kulturních a historických souvislostí, leckdy nikoliv bez vlivu své názorové konverze. J. B. Čapek se tu opět objevil jako pendant V. Černého v komparativní rozloze interpretace literárního baroka. Rozdíl mezi nimi tkvěl ve vztahu souvislostí. J. B. Čapek viděl české literární baroko s průniky souvislostí evropských, V. Černý sledoval v komparaci evropskou problematiku, do níž se mu promítaly české prvky.

Alespoň ve stručném přehledu by bylo třeba připomenout i některé badatelské osobnosti zahraniční. V. Černý totiž svými úvahami vstupuje i do tohoto kontextu. Vyčerpávající analytickou informaci zde podává René Wellek⁴ a Čapkova studie *Dvě kapitoly o baroku*.⁵

V meziválečném období se silný zájem o baroko projevil především v německé a švýcarské vědě. Směřoval k interpretaci básnické tvorby (Helmut Hatzfeld), ke snahám o literárněhistorickou syntézu (Herbert Cysarz, Oskar Franz Walzel, švýcarský Fritz Strich), ke studiu souvislostí s výtvarným uměním (Wilhelm Hausenstein), ke studiu manýrismu a počátků baroka (belgický Gustave René Hock), konce baroka a rokoka (švýcarský Emil Ermatinger) i ke studiu filozofických otázek spojených s literárním dílem (Arthur Hübscher). Po roce 1945 se zájem o toto studium rozšířil i na angloamerickou a románskou oblast (Wylie Sypher, Frank Warnke, Louis Martz, Odette de Mourgues, Marcel Raymond, Pierre Kohler, René Bray zabývající se preciozitou, Gonzague de Reynold vyjasňující vztahy baroka a klasicismu). Baroko však zůstalo kontroverzní záležitostí, k níž mnoho badatelů zaujalo odmítavý nebo rezervovaný postoj. Kritické ovzduší proti baroku se vytvořilo zvláště ve Francii. Například Jean Rousset viděl podstatu baroka ve zdobnosti a předstírání.⁶ V této souvislosti má význam vystoupení V. Černého, který se podílel na prosazení studia francouzské literatury se zřetelem k jejím barokním projevům.

Šíří zájmů a vědomostí se V. Černý stává v českých souvislostech, jak už bylo uvedeno, pendantem J. B. Čapka. Ten také inklinoval ke komparaci. Blízcí si byli i snahou postihnout přechodové rysy předcházejícího i následujícího vývoje, který baroko obklopoval. Rovněž rozhled a široký základ jejich znalostí k této protipozici přispívá. J. B. Čapek zaujal k baroku kritický, nikoliv odmítavý vztah. Byla to jistá reakce na apologetiku baroka v meziválečném období a tento postoj zřejmě ovlivnil Čapkův vztah k odkazu jednoty bratrské i k osobnosti J. A. Komenského. Právě neapologetický vztah umožnil formulaci problémových názorů. Mimo jiné chápal barokní emocionalitu, exaltovanost jako voluntarismus a nedořešený svár renesančního senzualismu a nové mysti-

⁴ R. Wellek: *Concepts of Criticismus*, New Haven-London 1963, s. 1-65.

⁵ *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 1-3, Slavica Pragensia 9, Praha 1967, s. 131-144.

⁶ J. Rousset: *La littérature de l'âge baroque en France*, Paris 1954; *Le baroque*, in *Histoire de littératures*, Paris 1956, s. 104.

ky.⁷ Zásadní je pro J. B. Čapka etické hledisko, před nímž většina projevů pobělohorského vývoje nemohla obstát.

V. Černý apologetem ani kritikem baroka nebyl. Zvolil pozici jeho interpretace a výkladu geneze. Ovšem právě emocionalita, exaltovanost mu baroko zásadně charakterizovaly. Baroko nehodnotil mravním rozměrem. Zůstalo mu epochou zrození barokního ducha, ducha mysticky vzepjatého i rouhavě vtipného. Jeho vlastí je evropský Západ. Tam se V. Černý obrátil. Pro obecnou charakteristiku baroka je důležitých pět jeho prací, ponecháme-li stranou přehled dosavadního zájmu o baroko ve studii *Les origines européennes des études baroquistes*.⁸ Knižně byl vydán *Esej o básnickém baroku*.⁹ Ostatní studie jsou *Le baroque et la littérature française*,¹⁰ *Le baroque en Europe*,¹¹ *Baroko a jeho poezie*.¹² Vrcholným dílem pak je monografie *Barokní divadlo v Evropě*, vydávaná po tři roky na pokračování ve *Slovenském divadle*.¹³

Kniha *Esej o básnickém baroku* byla koncipována jako příležitostná práce. Formuluje ovšem základní problémy, jimiž se autor bude stále zabývat, rýsuje i metodologické postupy, jimiž bude řídit svůj výklad. Klade základní otázku – „co vlastně baroko jest“? V odpovědi na ni také nepřímo V. Černý polemizuje s F. X. Šaldou, když upozorňuje na neujasněnost, z níž se rodí „falešné závěry a módní hesla“.¹⁴ Na základě tohoto falešného pohledu pak dochází k aktualizaci baroka, jež je dáváno do souvislosti s romantismem, S. Mallarméem i tzv. barokizujícími básníky třicátých let. Za důležité pro charakteristiku baroka považuje vymezení počátků a barokní distanci od renesance, krizi pocitu jistoty, dvě literární paralelní linie – exaltaci náboženskou a světskou, signály charakterizující úpadek baroka v preciozitě. V sondážním výběru se Černý zabýval i uměleckými vyjadřovacími prostředky a jejich rozbor mu dal argumenty pro odsudek preciozity.

7 J. B. Čapek: *Z kulturních dějin českých 17. a 18. století*, Praha 1940, s. 45.

8 *Revue de littérature comparée* 24, 1950, s. 24–25.

9 Praha 1937.

10 *Critique* 10, 1956, č. 109, s. 517–533, č. 110, s. 617–635.

11 *Cahiers du Sud* 48, 1961, č. 361, s. 405–426.

12 Původně úvod k výboru *Kéž hoří popel můj (Z poezie evropského baroka)*, Praha 1967 (viz též *Studie ze starší světové literatury*, Praha 1969, s. 69–78).

13 *Slovenské divadlo* 16, 1968, č. 4, s. 502–553; 17, 1969, č. 1, s. 87–113, č. 2, s. 225–247, č. 3, s. 367–391, č. 4, s. 517–526; 18, 1970, č. 1, s. 10–24, č. 2, s. 196–222, č. 3, s. 314–337, č. 4, s. 418–438.

14 V. Černý: *Esej o básnickém baroku*, s. 137.

Ve studii *Le baroque et la littérature française* se Václav Černý zabývá dvěma opozičními vztahy baroka – k renesanci a ke klasicismu. Působivým výkladem je sledován přechodový vývoj renesance k baroku. Lidský duch váhá, přestává se klonit k vnější nejistotě, obrací se sám do sebe, jeho prohlubující se pohled do vlastního nitra ústí v poznání sebe sama. Po F. Rabelaisovi nastupuje M. de Montaigne. Ovšem pak nastává „smutek renesance“, jak V. Černý navrhuje označovat manýrismus. Osobnost připravená o životní jistoty je vystavena reformačnímu návratu k bibli a k evangelizaci, katolicismu křísťácké tradice mysticismu a středověkého asketismu. Následuje působivá pasáž – vesmír chtěl stvořit člověka, nebesa mu dala duši, země tělo, oheň vroucnost, vzduch dech, oči byly vybaveny hvězdami, věk byl dán časem a člověk se ptá – co je ode mne ? Vesmír odpovídá – ctnost. Ale o její formování už usiluje baroko. Nastoluje vnitřní svár protikladů, vytváří řád ze zmatku. Čin je konfliktem energie, z níž vzniká vnitřní napětí ducha, který neví, o co usiluje.

Po sugestivních plátech tohoto typu se V. Černý vrací do Francie, jejíž baroko vymezuje roky 1560 – 1660, obdobím, které je na počátku i na konci obklopeno válečnými střety. Podrobným rozbohem konstatoval pětičty rysů, jimiž francouzská literatura přispěla evropskému baroku – náboženské eposy francouzského kalvinismu (Guillaume du Bartas de Salluste, Théodore Agrippa d'Aubigné), pastorální a heroický román (Honoré d'Urfé, Gautier La Calprenè de Costes), fenomén preciozity (Madeleine de Scudéry), corneillovské drama, pascalovské zdůraznění dialektiky rozumu a srdce stojící v opozici descartovskému racionalismu. Objevně se zmiňuje i o hlediscích, jimiž je nutno baroko charakterizovat – preciozita, která je terčem jeho kritiky, napětí mezi klasicismem a barokem, analýza barokního literárního stylu. Ten v podstatě přebírá a zesiluje nebo ornamentalizuje podněty předešlého vývoje. Černého studie uveřejnila zásadní podněty pro to, aby francouzská literární historie včlenila baroko jako samostatnou část do své literatury.

Studie *Le baroque en Europe* překvapivě představuje V. Černého jako duchaplného debatéra – oč duchaplnějšího, o to méně argumentujícího. Dovede například sugestivně představit barokní osobnost: bude pro ni snadné jednat, ale nesnadnější bude poznat vlastní úlohu a ještě nesnadnější plnit ji a uplatňovat. Studie sleduje nástup baroka v jednotlivých částech Evropy. Ve vylehčeném a suverénním tónu uvádí diskusně volené historické události, skládá je do působivé mozaiky, ovšem ve výkladu se nedostává přesnější, historicky podložené argumentace. Mez-

níkem, ke kterému se vracel, byl V. Černému tridentský koncil jako mocenské a ideové pečetení baroka.

Obě francouzské studie by mohly vést k následující charakteristice svého autora: V. Černý není syntetik, připravující souhrnné literárněhistorické zpracování barokní literatury. Jeho nadhled, komparativní postupy, zahrnující odkazy na umělecké, filozofické, ekonomické i historické souvislosti, nejsou vyvažovány pramenným studiem a četbou širšího výběru původních děl. Přesná orientace v západoevropských literaturách 16.–18. století se zaměřuje na práci s reprezentativními beletristickými díly. Doménou a reprezentativním projevem autorových intelektuálních i vědeckých schopností je suverenita zvládající komparatistické postupy. Efektivnost myšlení, umožňující vytvářet obdivuhodné koncepční závěry, není doplňována usilovným vyhledáváním dokreslujících věcných detailů. Studie doprovází perifrastičnost, esejistický tón, leckdy mnohmluvnost. S tím souvisí i jistá dialogičnost stylu. V. Černý klade otázky, přesnou odpověď však často neformuluje. Ovšem uvědomme si, že k podobnému typu badatelského úsilí by měl směřovat historik barokní literatury. V. Černý výlučným historikem této literatury nebyl. Jeho studie o baroku spíše formulují problematiku, než aby ji přesně vymezovaly.

Přelomová studie Václava Černého *Básník z Desk zemských, člen kruhu Rosova*¹⁵ je ukázkou precizní heuristiky a dokonale podložených hypotetických soudů. V. Černý se překvapivě dovedl zabrat do pramenného materiálu, strukturálního rozboru verše a literárněhistorického výkladu.

V šedesátých letech lze konstatovat výrazný zlom, který v případě baroka dokazuje, že V. Černý byl osobností nepodléhající stereotypu a že ani ve věku, kdy se dalo uvažovat o jistém „rukopisu“ a „čitelnosti“ jeho autora, nebude vyloučeno překvapení. Již studie *Baroko a jeho poezie* signalizovala přelom. Především časový průnik barokních evropských literatur zařazuje Černému reprezentativní období baroka do let 1600–1660. To konvenuje i s Čapkovým studiem českého baroka. Koncizně jsou tu charakterizovány projevy barokní epiky s její doménou – barokním heroismem, lyrikou se vzájemnými průniky lyriky lásky duchovní a lyriky lásky světské. Poprvé se tu objevuje pregnantní formulace o třech komponentech barokní osobnosti – vůli, citu a myšlení.

15 *Listy filologické* 79, 1956, č. 2, s. 243–252.

Cit představuje amorózního mystika, vůle mravního héraa a myšlení moudrého pansofika. To je ale výrazný protiklad renesančnímu kritickému rozumu. I renesance dokonale vyrovnávala rozum a cit, byla by tedy možná polemika – přesnosti Černého postřehu to však neškodí.

V této studii se V. Černý nezmínil ani drobným odkazem o dramatu. Jemu věnoval monografii *Barokní divadlo v Evropě*. Postupné vydávání v časopise ji neprávem zasunuje do paměti periodika. Je to však základní práce, bez níž se studium baroka nemůže obejít. Typický nadhledový rozmach V. Černého, pohotová argumentace s analogickými jevy, komparativními závěry opřená o přesně a souhrnně formulované charakteristiky specifík politického i kulturního vývoje, zklidnění stylu k přesným formulacím, detailně zvládaná faktografie, suverénní strukturální analýza textů, to vše ho staví do pozice velké osobnosti.

Dalo by se opět diskutovat – anglisté by nemusili souhlasit s jednoznačnou barokností Johna Donna a Johna Milтона. Absolutnost pojetí cti u Pierra Corneilla (*Cid*) nebo absolutnost svobody cítěné kolektivisticky v Cervantesově *Obléhání (Zničení) Numancie* by mohly inklinovat ke klasicistické absolutnosti. Rovněž by se dalo diskutovat o baroknosti Jana Kochanowského a o řazení dalších dramatiků. V. Černý nevěnoval podrobnou pozornost napětí mezi klasicismem a barokem, přechodovostí mezi barokem a rokokem. Ovšem v české literární historii není podán tak plastický výklad přechodovosti renesance k baroku jako zde. Na historické souvislosti politiky, podmiňované válečnými událostmi, zatím takto nikdo neupozornil (nizozemská a anglická revoluce, náboženské války ve Francii, třicetiletá válka, Ukrajina Poláků a B. Chmelnyckého...). Přesné rozlišení renesance a reformace se ve své stručnosti a přesnosti blíží k čtenářské rozkoši. Podobně podnětné je upozornění na psychologické souvislosti exaltace, askeze, hrdého i pyšného zdůraznění ctnosti. V. Černý nově pojal i interpretaci uměleckých prostředků, například poukazem na teatralitu, dramatickosti nebo oslňující, iluminační vizuální tendence. A pak samozřejmě ohromí rozbor konkrétních děl nezapomínající ani na Čechy, Ukrajinu, Rusko, Dalmácii. Tato monografie není jen vrcholem a syntézou všeho, co V. Černý o baroku uveřejnil, není jen jedním ze základních děl, ale je to dílo patřící k reprezentaci českého i evropského studia baroka.

Do těchto schematických poznámek není zahrnuta řada studií ve španělštině, speciálně věnovaných španělskému baroku a P. Calderónovi. Černého německá studie *Das unbekannte Weltdrama Calderóns*¹⁶ se však řadí do tendencí konstatovaných pro šedesátá léta.

I dílčí pohled na V. Černého nesporně řadí jeho osobnost k těm, jež mohly krátkou dobu po roce 1945 vracet Univerzitu Karlovu k jejímu heroickému období osmdesátých a devadesátých let století minulého.

16 *Maske und Kothurn* 11, 1965, č. 1., s. 1–9.